

RÓZSA MÁRIA

Átvételek, kapcsolódások, közös munkatársak reformkori pesti és bécsi szépirodalmi lapokban

Szemző Piroska¹ és Osztern Rózsa² munkáiból közismert, hogy a pesti német nyelvű lapok mit vettek át bécsi lapokból egészen a 18. század végétől, valamint, hogy a reformkorban kik dolgoztak a pesti lapok számára. Most annak a kérdésnek szeretnék utánajárni, a reformkor bécsi szépirodalmi lapjai átvettek-e valamit pesti német nyelvű laptársaiktól, továbbá, hogy a figyelem kölcsönös volt-e, s hogy kik voltak ezeknek az orgánumoknak azon munkatársai, akik szinte egyidejűleg publikáltak Pesten és Bécsben is.³

Időben az első bécsi lap a lovasberényi születésű, de német nyelven publikáló, szatirikus író Moritz Gottlieb Saphir (1795–1858) *Der Humorist*-ja, melynek alcíme „Eine Zeitschrift für Scherz und Ernst, Kunst, Theater, Geselligkeit und Sitte” volt (1837–1862). Saphir bár főleg Bécsben élt, de soha nem vesztette el kapcsolatát a magyarországi német nyelvű lapokkal, írásokat küldött a *Spiegel*, a *Pannonia*, az *Ungar* és a *Pesther Tageblatt* számára, emellett előadásokat tartott többek között Pozsonyban és Pesten is.

A magyarországi német sajtó sokat foglalkozott egyébként vitatott személyével, főleg dicsőítették – írja Osztern. Zerffi Gusztáv azonban igen helyesen jelölte ki helyét, és különválasztotta őt Heinétől és Börnétől, amikor azt írta humoráról, hogy Saphir csak „witzig um des Witzes willen”, vagyis humora felületes.⁴ Saphir sokat publikált, jól is keresett, de pazarló életmódot folytatott, s ezért folytonosan anyagi gondjai voltak. Élete során végig hű maradt a Habsburg-házhoz, Metternichtől sokszor kapott anyagi támogatást.⁵ Az 1848-as bécsi forradalom alatt az írószövetség élére is megválasztották, de erről hamar lemondott, később

---

¹ SZEMZŐ Piroska, *Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812–1878)*, Bp., Pfeifer Ferdinand, 1931 (Német philológiai dolgozatok).

² OSZTERN Rózsa, *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig*, Bp., Pfeifer Ferdinand, 1930 (Német philológiai dolgozatok).

³ Lásd erről bővebben: RÓZSA, Maria, *Wiener und Pester Blätter des Vormärz und ihre Rolle an der Kulturvermittlung, Kontakte, Parallelen, Literaturvermittlung, Redakteure und Mitarbeiter*, Herne, Gabriele Schäfer Verlag, 2013, 278 (Studien zur Literaturwissenschaft, 6).

⁴ OSZTERN 1930, i. m. 24.

⁵ Lásd ehhez: SWOBODA, Helmut, „Der Humorist”: *Ein Beitrag zur österreichischen Pressegeschichte, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades*, Wien, 1948, 6.

sok támadás érte, reakciónak tartották és szemére vetették 1848 előtti kedvezményezett helyzetét. 1848 után népszerűsége egyre csökkent.⁶ Ugyanakkor életműve egészét tekintve Osztern megállapítja, hogy bizonyos jótékony hatást is gyakorolt az újságírásra; új, szellemes stílust vitt bele.

A *Humorist* magyar vonatkozású anyagát átnézve az első közlemény *Magyarische Volkslieder* címen jelent meg és Kisfaludy Károly néhány versének Zerffi Gusztáv Ignác (1820–1892) által készített fordítását tartalmazta. A versciklus címe magyarul *Népdalok* volt, a fordítás első részében a *Messze fénylik a Balaton, Hej ti fényes csillagok, Piros leány! barna leány!* és a *Legény szökött kertembe* című versek, a másodikban az *Én is voltam szegény legény*, a *Minap a kertben jártam* és a *Mély a Duna közepén* című versek kerültek közlésre.⁷

Messze fénylik a Balaton,
És engemet partjához von:
Immár tudom, miért fénylett,
Mert szép Rózsám bele nézett.
Hej szép Rózsám! tekints rám is!
Hadd derüljön bús szívem is:
Olyan az mint a Balaton,
Ha felette szélvész vagon

Weithin glänzt der Plattensee,
Und mich zieht's in seine Näh':
Weiß, woher der Glutenschein,
Sieht' lieb Röschen doch hinein!
Ach mein Röschen! Sieh mich an,
Ruhig wird mein Herze dann:
Denn es braus't seit Langem schon,
Wie ein Sturm der Balaton.

Megjegyzendő, hogy Kisfaludy e versciklusából a *Pesther Tageblatt* is közölte más versek fordítását Gustav Steinackertől. Tehát mindkét lap Kisfaludy népies verseire irányította figyelmét. Zerffinél a verscímek eltűnnek, nála csak számok választják el a verseket egymástól. A költemények népies hangzását Zerffinek sikerült visszaadnia, a Kisfaludy által gyakorta használt „rózsám” kifejezés „Röschen” fordítása is jónak minősíthető. Megőrizte a versek rímeit és ritmusát is. A budai születésű kétnyelvű Zerffi (tkp. Hirsch) munkatársa volt az 1848 előtti években a *Spiegelnek* és az *Ungarnak*. 1848-ban a forradalom híve lett, majd átvette az 1848. október 1-jén a mind tartalmában, mind formájában átalakított *Der Ungar* szerkesztőségét. A szabadságharc leverése után emigrációban élt kettős életet, melyről Frank Tibor tárt fel és közölt kutatásai alapján számos ismeretlen adatot.⁸

A *Honderű* alapján jelent meg Zerffi tollából a Nemzeti Színház új színpadfüggönyének bemutatása.⁹ A természetet ábrázoló rész sokszínű, a figurák csoportjait azonban ő egyszerűbbnek, könnyebben érthetőnek szerette volna látni.

⁶ Lásd még SAPHIRHOZ: ROBISTEK Márta, *Saphir Gottlieb Móric*. Bp., [Dunántúl Ny.] 1938.

⁷ *Magyarische Volkslieder*, Nach C. Kisfaludy, von G. I. Zerffy = *Der Humorist*, Nr. 60, 11. März 1846, 248; Nr. 68, 20. März 1846, 278.

⁸ Lásd ehhez: FRANK Tibor, *Egy emigráns alakváltozásai, Zerffi Gusztáv pályaképe 1802–1892*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1985.

⁹ *Der neue Vordervorhang des Nationaltheaters zu Pesth* = *Der Humorist*, Nr. 171, 19. Juli 1847, 682–683.

Véleménye szerint az allegória túl vad és túl komplikált. Zerffi nyilvánvalóan a *Humorist* tudósítója lett, 1847 szeptemberében a Pesti Szalon kiállításáról is ő tudósított. Zerffinek valószínűleg jó kapcsolata volt Saphirhoz, mivel Zerffi feleségének, az egyébként énekesnő Josephine-nek, több versét is közölte a lap.

Szintén a *Honderű* alapján jelent meg a *Humorist*ban Eötvös József méltatása.¹⁰ A *Honderű*ben kiemelték, hogy Eötvös regényíró és politikus egy személyben. Mindkét minőségében a humanitás és a hazaszeretet vezérli, és ezek olvadnak össze nála egységgé. Kiemelik két regényét, *A karthausit* és *A falu jegyzőjét* (amelyek közül az első ekkorra már megjelent Hermann Klein 1842-es fordításában németül is). Költői szelleme néha komor, a világot mintegy költői magaslatról nézi, és megszépítve, megnemesítve adja vissza. Ezért sokan álmodozó lelkesedését német tulajdonságnak tartják benne. *A falu jegyzőjében* modernitásunkat költői igazságként fogja fel, és a regényt az általa közvetített értékek és a benne szereplő alakok miatt irányregénynek is nevezhetnénk – véli a *Humorist* meg nem nevezett szerzője. Végül röviden megemlíti Eötvös *Éljen az egyenlőség* című jól sikerült vígjátékát.

A *Humorist*ban egy alkalommal kicsúfolták a *Pesther Tageblatt* egyik színi kritikájának hibás németiségét.¹¹ Ez is példa arra, hogy figyelték a pesti lapokat, de mint láttuk a *Honderű* példáján, nem csak a német nyelvűeket, hanem a magyarokat is.

Heinrich Ritter von Levitschnigg (1810–1862) miután költeményeivel bizonyos ismertségre tett szert, 1836-ban lett a *Der Humorist* munkatársa. Későbbi pályafutása részben Pesthez is kötötte. 1845 márciusában a *Pester Zeitung* szerkesztőségének meghívására a lap tárcarovatának szerkesztője lett, s ezen kívül más folyóiratokba is írt költeményeket, elbeszéléseket és kritikákat. Több elbeszélése és verse jelent meg a Mailáth János szerkesztette pesti *Iris* zsebkönyvben. Jól ismerte a magyar viszonyokat, így a cenzúraviszonyokat is.¹² A *Spiegel*ben 1849-ben találkozunk elbeszéléseivel, melyeket folytatásokban közöltek, s melyek a francia borzalom-romantika (Sue és Dumas) hatását mutatják.¹³ A magyar forradalmat és szabadságharcot Pesten élte át, és meglehetősen kritikával szemlélte. Erről tanúskodik 1850-ben kiadott *Kossuth und seine Bannerschaft: Silhouetten aus dem Nachmärz in Ungarn* című két kötetes munkája, melyben meglehetősen felületesen mutatja be a magyar politikai és közigazgatási viszonyokat. 1853-tól 1855-ig Pesten adta ki *Pester Sonntagsblatt* című irodalmi hetilapját.¹⁴ Megemlí-

¹⁰ Ueber B. J. Eötvös = *Der Humorist*, Nr. 184, 3. August 1847, 735–736.

¹¹ *Das Deutsch des „Pesther Tageblattes“* = *Der Humorist*, Nr. 12, 18. Jänner 1843, 54.

¹² Lásd ehhez: SZEMZŐ 1931, i. m. 55–56.

¹³ SZEMZŐ 1931, i. m. 46–47, a *Spiegel*ben és melléklapjában, a *Schmetterlingben* megjelent írásait felsorolja SZEMZŐ 1931, i. m. 141–142.

¹⁴ Lásd ehhez: SZEMZŐ Pirooska, *A Pester Sonntagsblatt*, Bp., [Fráter Ny.] 1942, 9, 3; RÓZSA Mária, *Magyar és német irodalmi kapcsolatok a Pester Sonntagsblattban 1853–1855*, I. = *Magyar Könyvszemle*, 2013, 70–76; *Magyar és német irodalmi kapcsolatok a Pester Sonntagsblattban 1853–1855*, II. = *Magyar Könyvszemle*, 2013, 178–195.

tendő, hogy Levitschnigg 1859 márciusában, M. G. Saphir halála után egy időre átvette a *Der Humorist* szerkesztését.

A másik bécsi lap, amely szoros kapcsolatot tartott fenn pesti német nyelvű orgánumokkal, a Ludwig August Frankl által a *Revue des deux mondes* mintájára alapított és szerkesztett *Sonntagsblätter* (1842–1848) volt. Ludwig August Ritter von Frankl-Hochwart (1810–1894) zsidó családból származott, majd Bécsben orvosi tanulmányokat folytatott. Miután költőként már nevet szerzett magának, 1841-ben átvette az *Österreichisches Morgenblatt* szerkesztői posztját, és ezek után saját lap alapítására nyújtott be kérvényt. A *Sonntags-Blätter* című hetilapot 1841. augusztus 30-án engedélyezték.¹⁵ Frankl nagy népszerűsége tett szert 1848 márciusában a cenzúra nélkül kinyomtatott *Die Universität* című versével. Az 1850-es években a jelentős bécsi lap, a *Der Wanderer* feuilleton rovatát szerkesztette, és mindig az irodalmi megújulást képviselte.¹⁶ Az újonnan indult lap első száma – ekkor még *Sonntags-Blätter für heimathliche Interessen* volt a címe – 1842. január 2-án jelent meg, címe 1844-től változott *Sonntagsblätterre*. A hetilap olvasói a művelt polgárság köréből kerültek ki. A lap a felvilágosodás hagyományait folytatva értéket és tudást közvetített szórakoztató módon. Így a primer szépirodalom mellett a történelem, a természettudomány, a színház, a zene, a képző- és iparművészet területéről jelentek meg közlemények közérthető stílusban. Frankl kifejezetten ügyelt arra, hogy a Monarchia kulturális, etnikai sokszínűségének egyensúlya mindig megmaradjon.

Magyar származású szerzői közül megemlíthetőek gróf Majláth János és Romy Károly György. Rómer Flóris a Bakonyt bemutató országismereti írását szinte egyidejűleg közölte a *Pesther Tageblatt*, az *Ungar* és a *Sonntags-Blätter*.¹⁷

Karl Holtei (1798–1880) német író pesti felolvasásairól tudósítva a „Notizenblatt” rovatban forrásként hivatkoztak a *Pesther Tageblatt*ra, az *Ungarra*, a *Spiegelre* és a *Pannoniára*, a *Preßburger Zeitung* melléklapjára.¹⁸

Grillparzer *Euripides an die Berliner* című versét, melyben a költő önnön sorát, létének értelmét vizsgálja, és a lemondásba, a semmit nem birtoklásba húzódik vissza, a *Pesther Tageblatt* a *Sonntagsblätter* után közölte.¹⁹ Nem véletlenül,

¹⁵ DOLLAR, Stefanie, *Die Sonntagsblaetter von Ludwig August Frankl 1842–1844, Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde*, Wien, 1932, Beilage III, 227.

¹⁶ RÓZSA, Maria, *Ungarn aus der Sicht des Wanderers. Berichte über Ungarn in einer Wiener Zeitung 1814–1873* = RÓZSA, Maria, *Studien zur deutschsprachigen Presse in Mittel- und Ostmitteleuropa, Beiträge zum deutsch-österreichischen Kulturtransfer; zur 1848er Revolutionspresse in Ungarn und Österreich, zum Ungarnbild in der deutschen Presse sowie zum Pressewesen in Wien, Buda, Pest, Preßburg, Temeswar, Hermannstadt und Kronstadt* (Presse und Geschichte – Neue Beiträge Bd.52, Hrsg. v. Astrid Blome, Holger Böning und Michael Nagel), Bremen, edition lumière, 2010, 65.

¹⁷ *Der Bakony*, Von Professor ROMER = *Sonntags-Blätter*, Nr. 24, 12. Juni 1842, 421–424.

¹⁸ *Karl von Holtei in Pesth* = *Sonntags-Blätter*, Nr. 24, 12. Juni 1842, 428.

¹⁹ *Euripides an die Berliner*, Von Franz GRILLPARZER = Beilage zu *Sonntagsblätter*, Nr. 34, 25. August 1844, 801–802.

hiszen Grillparzer, a szelíd rezignáció életbölcességének hirdetője, a hagyomány-örző biedermeier bécsi és pesti polgárnak egyaránt kedvenc költője volt.²⁰

„Was heut geschehn, preis' ich dem Lied nicht an,
Und Gegenwärt'ges hab' ich nie besungen;
Was ist, ist dem Bedürfnis untertan,
Vergangnes, weil verklärt, ziemt Dichtertungen”.

A vers végkicsengése az, hogy a költő szerint az önmegtalálás egyetlen lehetséges módja: „Und in dem Abschied, vom Besitz genommen, / Erhältst du dir das einzig deine: Dich!” A mű keletkezésének háttérében az áll, hogy Grillparzer 1843-ban utazása alkalmával Görögországba is ellátogatott, ahol ebben az évben Krétán felkelés tört ki, ami aztán rábírta Otto von Wittelsbach görög királyt az alkotmányos monarchia létrehozására. Az események miatt a költő, mint minden német anyanyelvű állampolgár, veszélyben volt. Egyébként Grillparzert nem különösebben érdekelték az antik építészet remekei, figyelmét inkább a szép táj, a természet kötötte le.²¹

Az *Ungarban*, a *Pesther Tageblatt*ban és a *Sonntagsblätter*ben publikált a csehországi születésű Leopold Kompert (1822–1866), aki 1840-ben került Pozsonyba és lett Neustadt szerkesztője idején a *Preßburger Zeitung* és a *Pannonia* munkatársa. Útleírásokat, novellákat és színi kritikákat közölt. 1843-ban gróf Andrássy György fiainak nevelőjeként dolgozott Gömör megyében, majd 1848 után Bécsbe települt, ott is halt meg. Kompert jó kapcsolatban állt Ludwig August Frankllal, a *Junges Deutschland* eszméi közel álltak hozzá.²² *Aus dem Ghetto* című kis írásában a zsidók tradicionális húsvéti szokásait mutatja be.²³ Gettótörténeteit 1847 szeptemberében folytatta. 1848-tól 1852-ig az *Oesterreichischer Lloyd* szerkesztője volt, majd később regényein keresztül, melyekben a gettóvilágot ábrázolta (*Aus dem Ghetto* [Leipzig, Grunow, 1848] és *Böhmische Juden* [Wien, Jaspas, Hügel und Manz, 1851]) ismert íróvá vált.

Fontos munkatársa volt a *Sonntagsblätter*nek a pozsonyi születése révén többnyelvű Dux Adolf (1822–1881). Dux „az egy időben általa is szerkesztett *Pester Lloyd*ban vagy a korábban újságírói-fordítói indulásnak helyet adó pozsonyi német lapokban a hungarus patriotizmusnak egy megújított, a nemzeti mozgalmak között közvetítő változatát reprezentálta.”²⁴ 1849-től Bécsben élt és tanult, az egyetemen bölcsészdoktori oklevelet szerzett, 1852-ben visszatelepült Po-

²⁰ PUKÁNSZKY Béla, *Német polgárság magyar földön*, Budapest, Lucidus, 2000, 120 (Kisebbségkutatás könyvek).

²¹ *Grillparzers Werke*, Erster Teil, Hrsg. [...] von Stefan Hock, Berlin–Leipzig–Wien–Stuttgart, Bong, [19??], XLV.

²² OSZTERN 1930, i. m. 32.

²³ „*Aus dem Ghetto*” von Leopold KOMPERT = *Sonntagsblätter*, Nr. 22, 31. Mai 1846, 513–515.

²⁴ FRIED István, *Két (irodalmi) világ között, Dux Adolf „hungarus patriotizmus”-a = Irodalomtörténet*, 2013, 103.

zsonyba, majd 1854-től a *Wanderer* munkatársa lett Bécsben. 1855-től hazahívták a *Pester Lloyd*hoz. Duxot baráti kapcsolat fűzte Ludwig August Franklhoz, melyre bizonyítékot szolgáltat a bécsi városháza könyvtárában őrzött levelezésük, melyet Bódy-Márkus Rozália tárt fel nemrég.²⁵

A *Sonntagsblätter*ben tőle származik az *Ungarische Melodien* című népszerűsítő írás, melyben a népzenenek a nemzeti öntudat megőrzésében betöltött szerepét mutatja be. Itt írja: „Nagyon jellemző a magyar viszonyokra, hogy a nép nagy gondolatai és legmélyebb érzései nem versekben, hanem a nemzeti dallamokban jutnak kifejezésre: a rákosmezei fegyveres országgyűlés a Rákos dallamában, aztán van Mohács-dal, vagy Zrínyi-nóta, amely Sziget hősiek védelmére emlékeztet.”²⁶

Dux foglalta össze 1846. áprilisi cikkében a korabeli magyar irodalom főbb törekvéseit és fejlődési irányát, melyeket szoros összefüggésben vizsgált a magyar ipar és a vasút fejlődésével, majd kitért a törvényalkotás és a gazdaság modernizálásának adataira. Kiemelte a Magyar Tudományos Akadémia tevékenységének előrevívő hatását, így például a nyelvújítást, és rámutatott Petőfinék az igazi magyar líra megújításában betöltött szerepére. Dux megjegyezte, hogy a magyar nemzeti eposz hiányzik, bár Czuczor és Vörösmarty sokat tettek e műfajjal kapcsolatban, de szerinte az ő eposzaikat többet dicsérik, mint olvassák. A magyar színműírók közül Szigligetit tartja a legjobbnak, véleménye szerint a novella és a regény az újabb idők terméke, ebben az összefüggésben Jósikát és Eötvöst emeli ki, a novellisták közül pedig Kuthy Lajost. Végezetül bemutatja a legfontosabb lapokat.²⁷

Dux népszerűsítő írásokat közölt a zenéről is a *Sonntagsblätter*ben, többek között *Virtuosen in der Musik* címen.²⁸ A virtuozitást árvízhez hasonlítja, a virtuózt bűvészinashoz, aki azonban a zenét megalkotó zseni varázsszavát elfelejtette. Talán egyszer a virtuozitás harmóniává fog átalakulni – írja.

Dux országismeretről szóló írásai szintén sok érdekeset tartalmaznak, így például a Bruck an der Leitha kisvárost bemutató is.²⁹

A *Sonntagsblätter* melléklapja, a *Kunstblatt* közölte Pulszky Ferenc írását az *Életképek* alapján. Az összefoglaló írás szerzője valószínűleg Dux, aki „D” betűvel írta alá a cikket. Pulszky véleménye szerint Magyarországon a régészetet, és így a múlt jobb megismerését, elhanyagolják. A kolostorok és templomok – főleg a Felvidéken – számos értékes műkincset rejtnek. Az arisztokratacsaládok régiek és gazdagok, ők támogathatnák a régészetet. Az írás második részében Csá-

²⁵ BÓDYNÉ MÁRKUS ROZÁLIA, *Dux Adolf és Neustadt Adolf bécsi kapcsolatai Ludwig August Franklhoz írt leveleik tükrében*. = *Aranyozás*, Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára. Szerk. Főrizs Gergely. Bp.: rec.iti, 2009, 208–220.

²⁶ *Ungarische Melodien*. = *Sonntagsblätter*. Nr. 15 12. April 1846, 344–346.

²⁷ *Ungarns Litteratur*, Von Adolf DUX = Beilage zu *Sonntagsblätter* Nr. 17, 26. April 1846, 401–406.

²⁸ *Von den Virtuosen in der Musik*. Von Ad. DUX. = *Sonntagsblätter*. Nr. 10 7. März 1847, 134.

²⁹ *Bruck an der Leitha*. = Beilage zu Nr 38. der *Sonntagsblätter*. 20. September 1846, 905–907.

szár Ferencnek, a Nemzeti Múzeum igazgatójához írt és a *Honderűben* megjelent levelére hivatkozik, amelyben Császár egy magyar festőiskola megalapításának lehetőségét vetette fel. Festőiskola vagy akadémia ugyanis nem létezett ekkor még Magyarországon, ezért tanultak a magyar festők a bécsi festőakadémián.³⁰

A pesti lapok közül időben a korábbi alapítású *Pesther Tageblatt* (alcíme „Zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben”, 1839–1845) a szépirodalmi-enciklopédikus lapok típusához tartozott, naponta, hétfő kivételével jelent meg kettedrét formátumban Heckenast Gusztáv kiadásában. Osztern Rózsa a kor legmodernebb lapjai közé sorolja. A *Pesther Tageblatt* foglalkozott a szépirodalmi lapok megszokott témáival, közölt ismeretterjesztő írásokat, szépirodalmat, verseket és elbeszéléseket, könyvismertetések, színikritikákat, hírt adott a színházi bemutatókról, a kulturális élet magyarországi és nagyvilági eseményeiről. Témái között különös hangsúlyt kaptak a magyarsággal kapcsolatos írások, különös tekintettel a magyar irodalom német nyelven való megismertetésére, fordítások közzetésére.

M. G. Saphir unokaöccse, Saphir Zsigmond (1801–1866) révén is kapcsolatban maradt a magyarországi német nyelvű sajtóval. Zsigmond orvosi végzettséggel rendelkezett, de soha nem praktizált, hanem mindig újságíró volt. Saphir Zsigmond 1848 októberében megalapította Pesten a *Der wahre Ungar, zeitschriftliches Organ für politische und soziale Interessen* című rövidéletű lapot, és ezt szerkesztette 1849. január 9-éig. 1848 októberében átvette Rosenthal Sámuelától a *Spiegel*t, és 1852-ig szerkesztette azt. 1839-től 1845-ig adta ki a *Pesther Tageblatt*ot, közben az *Iris* almanach néhány évfolyamát (1840–1842); főmunkatárs és színi tudósító volt az *Ungarn*nál (1847 márciusától 1848. szeptember végéig), valamint romantikus francia novellákat fordított németre és hasonlókat maga is írt. Bírálataiban és néhány humorisztikus cikkében érződik Moritz Gottlieb Saphir hatása.³¹ Politikai felfogását, magatartását tekintve alig jutott túl a kispolgári liberalizmuson – írja róla Kiss József. Az osztrákok által megszállt Pesten hajszála sem görbült, sőt – talán nagytekintélyű unokabátyja közbenjárására, zavartalanul tovább szerkeszthette a *Spiegel*t. Anyagi körülményei – melyek lehetővé tették, hogy diplomája ellenére sosem folytatott orvosi praxist – inkább a tehetős polgár biztos hátterére engednek következtetni.³²

A *Pesther Tageblatt* 1839. január 1-jei első számához Saphir Zsigmond nagybátyja, a Bécsben élő híres humorista, M. G. Saphir írt humoros hangú bevezetést. Saphir Zsigmond felkérte nagybátyját, hogy legyen szerkesztőtársa, amit az visszautasított, de megígérte, hogy írásokat fog küldeni a lapnak. Cserébe a *Pesther Tageblatt* sokszor hirdette az ő *Der Humorist* című lapját.

³⁰ D.: *Eine Stimme aus Ungarn. Über nationale Kunst = Kunstblatt zu Sonntagsblättern* Nr. 36 7. September 1845, 862–863; Nr. 47 23. November 1845, 1084–1085.

³¹ OSZTERN 1930, i. m. 27–28.

³² KISS József, *A Nemzeti Dal egykorú fordítói és fordításai = Petőfi és kora*, Szerk. Lukácsy Sándor és Varga János, Bp., Akadémiai Kiadó, 1970, 476–477.

A bécsi *Sonntagsblätter*ből került átvételre Albert [Adalbert] Rimmer (1818–1855) osztrák író, újságíró, a *Grenzbote*n és a *Sonntagsblätter* állandó szerzőjének írása a Dunáról.³³ Álláspontja szerint a Duna Magyarország további fejlődésének záloga, mely az országot az európai civilizációval köti össze. Az eszmék és a civilizáció, a polgári fejlődés és a humanizmus a török kiűzése után a Duna segítségével jutott el Németországból Magyarországra. Magyarország csak a Dunán keresztül tartozik Európához, nélküle pusztán végeleáthatatlan sztyeppe lenne, mint Oroszország, amely összekötő utak híján ázsiai elzártságban létezik.

A magyar származású, de német nyelvű költőként számon tartott Nikolaus Lenau egyik fontos, szociális témát érintő versét közölte a *Tageblatt* a *Sonntagsblätter* nyomán. A *Der Räuber im Bakony*³⁴ 1841/42-ben keletkezett, a magyar helyszín egy általános emberi problémát, a szegény és a gazdag ellentétét veti fel.³⁵ A vers a „Bazar für ernste und heitere Laune” rovatban jelent meg.

Franz Grillparzernek a bécsi *Sonntagsblätter*ből átvett *Euripides an die Berliner* című, korábban tárgyalt versét is közölte a *Tageblatt*.³⁶

Említhetnénk még Leopold Kompert 1845 januárjában a bécsi *Sonntagsblätter*ből átvett, a pusztaromantika kellékeit (csárda, cigány) felvonultató elbeszélését, az *Eine Musikantenwerbung*³⁷ is.

1848 májusában jelent meg három részben Ludwig August Frankl Ausztria és Magyarország helyzetét vizsgáló, a *Sonntagsblätter*ből átvett tanulmánya. Írását azzal kezdi, mennyivel előbbre jár Magyarország Ausztriánál; sokan a sajtószabadságtól adómentességet vártak, és csalódottak voltak, mikor ez nem következett be. Egyedül Eduard Bauernfeld mondta azt, hogy először liberális alkotmány kell, és azután meglesz a sajtószabadság is. A magyarok (mégpedig Kossuth) követelte először, hogy Ausztria minden népének legyen saját alkotmánya. Frankl nagy elégtételnek tartja, hogy az egyetemi ifjúság képviselőnek választotta meg, és Pozsonyba, az országgyűlésre küldte. Lelkesen írja le a három Pozsonyban töltött nap hangulatát, Wesselényi rá tett benyomását. Bemutatja a különböző szónokok (Kossuth, Beöthy Ödön, Deák, Batthyány) beszédeit és külsejüket, majd beszámol a lelkes tömeg csárdás-táncairól. Frankl azt a kérdést teszi fel, miért nem vesz részt a nemesség is ebben az ünnepben a polgársággal együtt, hiszen a bürokráciától őket is megszabadították.³⁸

A sematikus cigányképet tükrözi a bécsi *Sonntagsblätter*ből átvett írás, ’zsá-

³³ RIMMER, Albert, *Die ungarische Donau = Pesther Tageblatt*, Nr. 287, 3. December 1842, 1241.

³⁴ *Der Räuber im Bakony*, Von Nikolaus LENAU = *Pesther Tageblatt*, Nr. 125, 28. Mai 1842, 325.

³⁵ MÁDL, Antal, *Lenau und Ungarn, Erlebnishintergründe und Erinnerungsbilder = „Ich bin ein unstäter Mensch auf Erden”*, Begleitbuch zur Ausstellung. Hrsg. Eduard Schneider und Stefan Sienerth, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1993, 137.

³⁶ GRILLPARZER, Franz, *Euripies an die Berliner* = *Pesther Tageblatt*, Nr. 204, 29. August 1844, 843.

³⁷ *Eine Musikantenwerbung, Aus der Romanze der Puszta* von Leopold KOMPERT = *Pesther Tageblatt*, Nr. 21, 24. Jänner 1845, 82; Nr. 22, 25. Jänner 1845, 86; Nr. 24, 28. Jänner 1845, 94.

³⁸ *Tags-Bulletin, Österreich und Ungarn*, Von Ludw. Aug. FRANKL = *Der Ungar*, Nr. 108, 6. Mai 1848, 857–858; Nr. 109, 7. Mai 1848, 865–866; Nr. 110, 9. Mai 1848, 873–874.

nerkép’, melyben az utazó elmeséli, hogyan találkozott magyarországi útja alkalmával egy cigány családdal, lefesti házukat, életmódjukat, hogyan élvezte vendégszeretetüket, s végül bemutatja zenéjüket (tánczenéjüket cimbalommal és hegedűvel, valamint gyászoló dalaikat).³⁹

1840 januárjában részleteket közölt a *Pesther Tageblatt Bruchstücke aus M. G. Saphirs humoristischer Vorlesung in Preßburg* címen M. G. Saphir pozsonyi előadásából.

A bécsi *Der Humorist*ből, Moritz Gottlieb Saphir lapjából vette át a lap (a *Tageblatt*) tömörítve az ő könyvismertetését Heine Börnéről szóló könyvéről.⁴⁰ Saphir szerint már a címben is megnyilvánul Heine „egoizmusa”, mert az írás címe *Heinrich Heine über Ludwig Börne: Miért nem Ludwig Börne, von Heinrich Heine?* – teszi fel a recensens a kérdést. M. G. Saphir kárhoztatja a Hoffmann und Campe Kiadót is, könyvkereskedői spekulációval vádolva őket, hogy korábban ugyan kiadták Börne összegyűjtött írásait, de most felvállalták ennek a szennyiratnak a megjelentetését. Saphir személyes ismeretségük alapján (sok időt töltött el vele Párizsban) Börne mellett teszi le a voksát, és Heine azon mondatán, hogy „Börne irigyelte őt” döbben meg legjobban. A politikai nézetek különbségével nem foglalkozik, illetve azokat nem látja át. Őt csak a halottgyalázás témája foglalkoztatja, háborítja fel. Mindenestre M. G. Saphir, akiről köztudott volt, hogy sok mindenkét megtámadott, most a kor két vezető intellektusa – mindkettő zsidó származású – nézeteinek eltérő okán foglal állást. Ez az írás mutatja Heine teljes meg nem értettségét, még liberálisabb eszméket valló kortársai körében is, ugyanakkor a *Pesther Tageblatt*ot mint a kor legfrissebb szellemi problematikájának közvetítőjét állítja elének.

Az újságíró és kritikus, éles tollú publicista Börne, a Junges Deutschland-mozgalom íróinak példaképe, mestere (tagja nem volt) életében ismertebb volt, mint Heine, barátság is kötötte őket össze, de véleményük sokban el is tért egymástól. Börne 1830-tól már Párizsban élt, itt is halt meg 1837-ben. Heine ekkor az *Augsburger Allgemeine Zeitung*nak küldte tudósításait a franciaországi helyzetről. Börnéről szóló könyve vitairat és hitvallás is egyszerre azokkal szemben, akik Börnét a német ügy elárulásával vádolták meg. A könyv nem is magáról Börnéről szól, hanem az egész korszakról és az egész irányzatról, melynek vezető egyénisége volt. Heine elutasítja a kispolgári radikalizmus szüklátókörűségét, és ezzel szembehelyezi – ekkor még a Marxszal való ismeretése előtt – a Saint-Simon-i szocialista utópiát. De Heine nem volt árulója a köztársasági gondolatnak, már csak azért sem, mert ő sosem volt pártszerű értelemben republikánus. A kortársak, a radikális német fiatalok sem ismerték fel, és értették meg Heinét, kezdetben Börne pártjára álltak. „De ahogy múltak az évek anélkül, hogy meghozták volna a német forradalmat, amelyre Börne számított, mind többen fedezték fel, hogy

³⁹ *Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn = Der Ungar*, Nr. 51, 3. März 1842, 301–302; Nr. 52, 4. März 1842, 307–309.

⁴⁰ M. G. SAPHIR, *Heinrich Heine als Todtenvogel = Pesther Tageblatt*, Nr. 221, 16. September 1840, 883–884.

Heine könnyed, kecses, felületesnek tűnő megjegyzései sokkal mélyebb igazságokat lepleznek le, mint Börne kemény, bájtalan, dogmatikus mondatai”. A „versenyből Heine került ki győztesen” – mondja – már az utókor szemszögéből nézve Fejtő Ferenc.⁴¹ De a kortárs, az Ausztriában élő, egyáltalán nem republikánus Moritz Gottlieb Saphir mindezt nem láthatta.

Saphir Zsigmond nagy híve volt Jósikának, és külföldi lapoknak is írt róla, például nagybátyja *Der Humorist* című lapjába – írja Ungár Elemér.⁴² Én a lap átnézése közben nem bukkantam Jósikával foglalkozó írásaira, hacsak Saphir nem azonos a Dr. Notus álnéven rendszeresen magyar tárgyú írásokat, könyvismertetéseket (1837-ben a „Literarische Mitteilungen aus Ungarn” sorozatában) publikáló szerzővel, aki egyik írásában röviden említi Jósikát.

Eduard Maria Oettinger (1808–1872) boroszlói zsidó származású német író, számos satirikus lap szerkesztője, aki bécsi letelepedése után katolizált, majd Adolf Bäuerle vette pártfogásába, s Oettinger így kezdett a Bäuerle által vezetett *Theaterzeitung*ba írni. Ezt követően Moritz Gottlieb Saphir lapjának, a *Der Humorist*nak is munkatársa lett. Még 21 éves sem volt, mikor Berlinben *Eulenspiegel* címen humorisztikus lapot adott ki. A cenzúra üldözése miatt városról városra vándorolt, rövidéletű lapjait sorra betiltották. Amellett, hogy tömegesen gyártotta élvezetes, színvonalas novelláit, két műve a *Bibliographie biographique* és a *Moniteur des Dates* érdemelnek említést.

1846-ban munkatársa volt a lapnak Kornfeld Viktor Móric. Hivatása szerint orvos, de szépirodalmi téren dilettánsként tevékenykedett, az M. G. Saphir-epigonok egyikeként. Munkatársa volt a *Pannoniának*, az *Irisnek*, a *Preßburger Zeitung*nak és a *Spiegelnek* is⁴³.

A másik magyar lap, a *Der Ungar (zeitschriftliches Organ für magyarische Interessen, für Kunst, Literatur, Theater und Mode)* (1842–1848) három évvel később indult, mint laptársa, a *Pesther Tageblatt*, de így is létezett olvasóközönség, azaz elegendő felvevő piac több hasonló német nyelvű szépirodalmi lap számára. Célja volt a magyar érdekek képviselése, amint ezt már címválasztása is mutatja; törekedett arra, hogy a külföldnek tárgyilagos képet adjon Magyarországról, egyben a külföldi haladó eszméket közvetítse. 1844-től társlapja volt a *Wegweiser und Anzeigebblatt im Gebiete der Literatur, Kunst, der Industrie und des Handels*, a hirdetések itt jelentek meg. A főlaphoz gyakorta mellékeltek színes divatképeket külföldi divatlapokból. Az *Ungar* szerkesztője Hermann Klein (1805–1889) volt. Hermann Klein a harmincas évek végén fordításával tette ismertté nevét. Hatalmas munkabírására jellemző, hogy szinte egyszerre jelentetett meg részleteket a *Pesther Tageblatt*ban Jósika *A csehek Magyarországon* és Eötvös *A kar-*

⁴¹ Börne és Heine viszonyáról bővebben: FEJTŐ Ferenc, *Heine*, Bp., Múlt és Jövő Kiadó, 1998, 206–218.

⁴² UNGÁR Elemér, *A magyarság a hazai német folyóiratok tükrében 1819–1848*, Pécs, Kultúra Ny., 1937, 77.

⁴³ OSZTERN 1930, i. m. 25.

thauzijának fordításából, tehát egyidejűleg dolgozhatott rajtuk. Ezeken kívül még több Jósika-regényt és Eötvös *A karthausiját* fordította németre. Klein az 1848-ban őt ért támadások miatt 1850-ben átköltözött Bécsbe, és ezután az üzleti életben tevékenykedett. Később visszajött Pestre, áttért az evangélikus hitre, és nevét Kilényi Jánosra változtatta és itt is halt meg.

Liszt egyik legnagyobb híve Moritz Gottlieb Saphir volt, erről tanúskodik a legteljesebb elragadtatottság hangján írt vallomása, melyben a legjobb zongoristának nevezi őt.⁴⁴ Az írást egyébként Saphir lapjából, a *Humorist*ból vette át az *Ungar*.

A reformkori Pesten megjelenő német nyelvű, de hangsúlyosan magyar érzelmű szépirodalmi lapok koruk haladó nézeteit képviselték és a polgári átalakulást szorgalmazták. Figyelemmel kísérték a bécsi irodalmi orgánumokat, számos közleményt átvettek tőlük, de ugyanakkor elmondható ugyanez a bécsi lapokról is. Azonban a magyar irodalom német nyelvterületen való népszerűsítésének feladatát fordítások közlésével csak a pesti német nyelvű lapok vállalták fel.

RÓZSA, MÁRIA

Überrnahmen, Verbindungen, gemeinsame Mitarbeiter in den belletristischen Journalen von Pest und Wien im Vormärz

Das Pesther Tageblatt und *Der Ungar* gehören zum Typ des belletristischen Modejournals enzyklopädischen Inhalts. Diese deutschsprachigen Organe nahmen an der Verbreitung der Ideen der nationalen Verbürgerlichung im vormärzlichen Ungarn teil, beide waren deutschsprachig, aber ungarisch gesinnt. Diese Journale trugen zur Verbreitung der Mentalität des Biedermeier durch die veröffentlichten spezifischen Gattungen (Roman in Fortsetzungen, romantische Lyrik) bei. Die Redakteure und der größte Teil der Mitarbeiter der Wiener und Pester Periodika des Vormärz gehörten zu den Vertretern der gleichgesinnten, bürgerliche Umgestaltung wünschenden liberalen jüdischen Intelligenz. Dieser Kreis umfasste außer Wiener und Pester Journalisten eingewanderte böhmische Schriftsteller, viele von ihnen arbeiteten für mehrere Blätter. Bei den von mir untersuchten Wiener belletristischen Blättern (*Der Humorist*, *Sonntagsblätter*) des Vormärz ist eine gemeinsame Tendenz in Bezug auf ungarische Themen nachzuvollziehen. Sie hatten ein ausgesprochenes Interesse für Ungarn, für ungarische historische Themen sowie für ungarische Literatur, Theater und Musik; ungarische Belletristik primär in deutscher Übersetzung veröffentlichten sie aber ganz wenig bzw. gar nicht. Die Aufgabe der Bekanntmachung der ungarischen Autoren mussten die deutschsprachigen Periodika Ungarns auf sich nehmen. Diese Periodika wurden in Wien regelmäßig gelesen, somit konnten sie ihrer Sendung, der Verbreitung der ungarischen Literatur auf Deutsch nachkommen. Die Wiener und Pester Blätter ergänzten einander und rivalisierten nicht miteinander.

Keywords: History of Civilisation, Hungary, 19th Century; History of Journals in Pest/Vienna; German Literary Journals in Hungary; Editorial Boards

⁴⁴ Neue Variationen über meinen alten Liszt-Enthusiasmus, Von M. G. SAPHIR = *Der Ungar*, Nr. 61, 12. März 1846, 481–484.